
Recenze

Pavel Barša: Román a dějiny

Brno, Host 2022. 296 s.

Již ve své starší knize *Cesty k emancipaci* Pavel Barša představil své pojetí emancipace jako procesu, který je imanentní dějinám, a nemůže se proto odvolávat na nějakou vizi smyslu a cíle dějin.¹ Tématem knihy bylo promyšlení emancipační politiky vycházející zespoda, z interakcí lidí, kteří si nenárokují přístup k nějakému tajnému kódu dějin a světa, ale ve svém emancipačním úsilí bez teleologie vystupují ze své izolace a vstupují do interakcí s druhými. Jednají tedy v arendtovském smyslu – a v tomto jednání se otevírá jak možnost proměny světa, tak i jednajících samých. Nová autorova kniha *Román a dějiny* (2022)² je dalším z příspěvků k Baršově koncepci emancipace bez transcendence a teleologie dějin, a je tak volným pokračováním knihy předchozí.

V *Románu a dějinách* je pojetí emancipace rozvíjeno v imaginárním dialogu s texty, které pojednávají o vztahu dějin a románu. Jedná se především o příspěvky k teorii románu od Gyorge Lukácese, Milana Kundery, Michaila Bachtina a Erika Auerbacha. Baršovou ambicí ale není předložit příspěvek k literární teorii, jeho text je „politicko-teoretický esej tematizující různé koncepce románu ve vztahu k různým pojetím dějinného času a lidské emancipace“ (s. 33).³

V prvních třech částech knihy Barša s kritickým odstupem představuje pojetí Lukácese a raného Kundery, kteří podle něj definovali kvalitu románu jeho schopností propojit příběhy „obyčejných lidí“ do celku velkých kolektivů a příběhů kolektivní emancipace. Úkolem takového umění ve službách lidu a pokroku mělo být vepisování malých příběhů příslušníků lidu do osnovy velkého příběhu dějin. Podle Baršova výkladu však Kundera po roce 1968 lukáčovskou pozici opustil a spolu s tím u něho zmizel i prvek dějinnosti: Kundera před dějinami utekl a své pojetí emancipace už nadále stavěl proti dějinám. Emancipaci v dějinách nahradil emancipací od dějin. Podle Baršovy interpretace tedy Kundera pozdějšího období klade román mimo dějiny a posunuje se do sféry odkrývání metahistorických existenciálních typů. To je doprovázeno komickým zobrazením malosti domněle velkých

---

1 Barša, P., *Cesty k emancipaci*. Praha, Academia 2015.

2 Barša, P., *Román a dějiny*. Brno, Host 2022.

3 Čísla v závorkách v textu odkazují na stránky recenzované knihy.

historických postav, jako je tomu v jeho posledním románu *Slavnost bezvýznamnosti*.

„Zralý“ Kundera tak podle Barši ve francouzském souboru esejů *Umění románu*⁴ převrátil komunistický nacionalismus v kosmopolitní konzervatismus a dějiny emancipace velkých kolektivů vyměnil za každodennost jednotlivců. Spolu s tím ale vyloučil i dějinnost a jeho pozice je Baršou ztotožněna s liberálně-konzervativními úvahami Francise Fukuyamy o konci dějin, které v devadesátých letech měly dospět v globálním vítězství liberalismu ke svému završení. Posláním románu mělo být rozptylování iluzí, že by dějiny mohly na základních možnostech jednotlivce něco změnit. Raného a zralého Kunderu tedy podle Barši s Lukácsem nakonec spojuje touha „vidět lidskou realitu z nadhistorického stanoviště“ (s. 31).

Poté co se Barša takto vyrovnal s Kunderou a Lukácsem, postaví proti nim pojetí Bachtinovo a Auerbachovo. Bachtina si cení kvůli tomu, že narušil dualitu vysokého a nízkého a chápal román jako otevřený žánr, v němž namísto jednotčího eposu vystupuje pluralita heterogenních perspektiv a postav. Namísto jednotného autorského záměru a postav, jež sledují linii vypracovanou autorem, Barša tedy nachází u Bachtina alternativní pojetí románu, které ponechává postavy a linii románu v jejich vnitřní dialogičnosti významově otevřené. Z plurality hlasů, mezi nimiž ten autorský nemá privilegium, povstává dílo jako otevřený významový celek. Auerbach je pak pro Baršu důležitý tím, že naznačuje, jak je možné z plurality lidí a jejich každodennosti utkávat imanentní vztah k celku a dějinám. Literární interpretace těchto autorů jsou východiskem Baršových úvah v závěrečné a explicitně politické části recenzované publikace.

V závěrečné části knihy, nazvané „Postskriptum: Jaká emancipace?“ (s. 251–286), Barša konečně načrtává své pojetí emancipace a dějinnosti, které opírá částečně o koncepci Bruna Latoura, především o jeho imanentně lokální pohled a pojetí sociálních věd v jejich performativní funkci. Latourův důraz na situovanost vědce, který skutečnost utváří tím, že ji zkoumá, a není tedy nějakým nestranným pozorovatelem, je obrazem Baršova pojetí emancipace jako procesu, který se odehrává v dějinách, ze kterých nelze vystoupit a podívat se na celek skutečnosti z nějaké nadhistorické a nestranné pozice. Globální výzvy zároveň podle Barši vyžadují také globálně-koordinovanou reakci a schopnost celek zachytit z jeho vnitřku. Současná situace – a tu podle Barši charakterizuje především celoplanetární ekologická krize – vyžaduje nejenom propojení a následně jednání na úrovni každodenních praktik, ale „také radikální změnu chování na celospolečenské – a celoplanetární – úrovni“ (s. 284). Emancipaci tak je třeba dnes pochopit ne jako vyvazování a osvobodování se z institucionální závislosti a podrobení, ale jako „převazování“ těchto vazeb. Foucaultovská dekonstrukce institucí má podle Barši svůj poslední smysl v jejich rekonstrukci. Emancipační taktiky odporu se stávají druhotnými

4 Kundera, M., *L'art du roman. Essai*. Paris, Gallimard 1986.

a hlavním vektorem emancipace již nemá být rozptylování, „ale shromažďování, nikoliv únik z provázanosti, ale nové vyjednávání jejich podmínek“ (s. 285).

Baršova kniha je – jak je u autora obvyklé – v mnoha rysech podnětná a poučená a obsahuje řadu dílčích brilantních postřehů. Úkolem recenzenta však není jenom chválit, ale upozornit na nedostatky, případně rozvinout polemiku. Problémy, které v knize spatřuji, jsou podle mého názoru v zásadě dvojího charakteru. První problematická oblast se týká Baršovy interpretace pojetí dějin v esejích a románech Milana Kundery, druhá pak samého pojetí emancipace. Začnu nejprve kritikou Baršova výkladu Kundery a v další části následně přistoupím k námitkám vůči Baršově politické teorii.

Expozice a kritika Kunderova myšlení o románu zabírá velkou část recenzované knihy, nicméně Baršův výklad se opírá jen o malé množství jeho textů a vůbec o žádnou sekundární literaturu. To nečiní až takové problémy u výkladu brněnského autora šedesátých let a českého vydání *Umění románu*,⁵ kde Barša, zdá se mi, přesvědčivě odhaluje vlivy Lukácsovy komunistické estetiky na mladého Kunderu. Vadí to však u pozdějších textů, neboť výsledkem je neúplný obraz Kundery, který lze považovat spíše za karikaturu. Baršův schematický výklad dějin a emancipace není věrný komplexitě Kunderova uvažování o dějinách a umění. Zralý Kundera podle jeho názoru pouze převrátil Lukácsovo pojetí, a tak na něm zůstal závislý po způsobu negace: „Romanopisec má individuální existenci důsledně oddělit od zápasů velkých kolektivů a svůj zájem zaměřit výhradně na ni.“ (s. 98) Místo historicko-sociálních typů nyní v Kunderových románech vystupují postavy, které reprezentují typy existenciální. Historie tak uvolnila místo ontologii (s. 164).

Barša svůj výklad Kundery neopírá o citace a neodkazuje téměř na žádné texty, nicméně je zřejmé, že oporou je mu především Kunderův francouzsky publikovaný esej, jenž vyšel pod názvem *Umění románu*.⁶ Kunderovy zásadní úvahy o dějinách jsou však shromážděny především v eseji *Le Rideau (Opona)* z roku 2005.⁷ Z něho zřetelně plyne, že Kunderovo pojetí dějin a umění je mnohem komplexnější, než tvrdí Barša, a že Kunderovy úvahy o dějinách a románu neskončily osmdesátými lety minulého století.

První část eseje *Le Rideau* se jmenuje „Conscience de la continuité“ („Vědomí kontinuity“)⁸ a je věnována právě úvahám o dějinnosti. Historické vědomí je inherentně přítomné jakékoli umělecké tvorbě a estetickému prožitku: kdyby dnes

5 Kundera, M., *Umění románu. Cesta Vladislava Vančury za velkou epikou*. Praha, Československý spisovatel 1960.

6 Kundera, M., *L'art du roman. Essai*, c.d. Dvě části tohoto eseje vyšly i česky: Viz Kundera, M., *Zneuznávání dědictví Cervantesovo*. Brno, Atlantis 2005.

7 Kundera, M., *Le rideau. Essai en sept parties*. Paris, Gallimard 2005. Vybrané pasáže tohoto eseje Kundera vybral a přeložil pro české vydání. Viz Dienstbier, J. – Dienstbierová, J. (eds.), *Evropan Milan Kundera*. Praha, Rada pro mezinárodní vztahy 2010.

8 Kundera, M., *Conscience de la continuité*. In: Týž, *Le rideau. Essai en sept parties*, c.d., s. 5–23.

někdo skládal sonáty stejně jako Beethoven, byl by leda za směšného šaška, píše zde Kundera. V téže části pak uvažuje ještě o různých kulturních významech pojmu dějin. V druhé části této eseje, nazvané „Die Weltliteratur“, se pak Kundera zabývá jedním ze svých celoživotních témat, jímž jsou rozdíly mezi velkými a malými národy a jejich vztahy k dějinám. Dále se zde zabývá možnostmi překonávání specifických provincialismů, přičemž zvláštní pozornost věnuje střední Evropě jako historicky utvářenému polycentrickému prostoru emancipovaných jazykových národů, charakterizovanému cennou pluralitou literárních a kulturních výkonů.⁹

Podobně si lze vzít za příklad téměř libovolný z pozdějších – zejména francouzsky psaných – Kunderových románů, aby se ukázalo, že Baršovo schéma neodpovídá Kunderovu pojetí románu a dějin. Tyto romány často prozkoumávají určité existenciální typy, přičemž Kunderův autorský přístup charakterizuje odkrývání partikulárních existenciálních zkušeností v jejich univerzální sdělitelnosti. Toto zobrazení existenciálních typů a zkušeností se přitom neodehrává v nějakém fiktivním čase mimo dějiny, ale právě v dějinách a dějiny jsou neoddělitelnou součástí Kunderových románů.

Například román *Nevěděn*¹⁰ tematizuje jak univerzální, až archetypální zkušenost exilu a návratu, tak i partikulární a jedinečnou dějinnou situaci Československa v průběhu přechodu od socialismu ke kapitalismu devadesátých let – se zachycením různých tehdejších společenských fenoménů (restituční, „převlékání kabátů“, problémy masového turismu, vytlačování češtiny angličtinou atd.).¹¹ Podobně román *La lenteur (Pomalost)*¹² tematizuje jak existenciální prožitek času, tak i proměny „pozdního kapitalismu“, včetně fenoménů vytrácení diskretnosti, či mediální morální sebe prezentace („morálního juda“), ale i drobné a neopakovatelné zkušenosti (jako je komický proslov českého vědce na entomologickém kongresu, který v dojetí nad tím, že může konečně vystoupit na zahraniční odborné konferenci, zapomene přednést svůj referát).

Při zohlednění těchto i jiných Kunderových textů nevyznívá Baršova teze o Kunderově úniku z dějin vůbec přesvědčivě. Kunderova ironizace dějin není jejich popřením, ale jen nezbytným doprovodem politického úsilí, jehož smysl spočívá ve vytvoření prostoru pro individuální svobodnou tvorbu.¹³ Bez umění románu

9 Kundera, M., *Die Weltliteratur*. In: týž, *Le rideau. Essai en sept parties*, c.d., s. 25–43.

10 Kundera, M., *Nevěděn*. Přel. A. Kareninová. Brno, Atlantis 2021.

11 K tomu viz Češka, J., *Za poetikou Milana Kundery. Od básnických počátků k poslednímu románu Slavnost bezvýznamnosti*. Brno, Host 2022, s. 377–414.

12 Kundera, M., *La lenteur*. Paris, Gallimard 1995.

13 Toto je i jádrem sporu mezi Havlem a Kunderou o interpretaci pražského jara, v němž je Kunderova pozice často nepochopena a zesměšňována. Podle Kundery musejí malé národy hegemonické nároky národů velkých trvale a vynalézávě rozrušovat, a tak takticky ad hoc rozevírat skuliny svobody, v nichž si vytvářejí podmínky pro vlastní kulturní kreativitu. Tento taktický boj nemůže být zmařen příchodem nějaké armády: okupace roku 1968 v těchto obecných souvislostech představuje jen dílčí změnu situace a variaci na úděl, s nímž se musí malý národ znovu a znovu vyrovnávat

a jeho proti-lyrického zaměření totiž hrozí, že se politika zvrhne v další podobu autoritářství: onoho tance v kruhu z *Knihy smíchu a zapomnění*.¹⁴ Umělecká tvorba a podmínky pro ni – o ty jde Kunderovy především – jsou závislé na politice a kolektivním emancipačním úsilí. Takto je nutno chápat i Kunderův ideál Evropy spočívající v úsilí o dosažení maximální diverzity na minimálním prostoru.¹⁵ Emancipace malých národů může být úspěšná jen tehdy, když se v národní jazykové kultuře objeví i rouhačské a ironické hlasy, které kolektivní úsilí zobrazí i v jeho komické nebo tragické podobě. To však není popřením dějin, útekem před nimi, jak tvrdí Barša, ale naopak přitakáním pluralitě a emancipačnímu úsilí.

Druhý typ problémů, který v knize nacházíme, se týká Baršou naznačeného pojetí emancipace. V *Cestách emancipace* chápal emancipaci horizontálně, jako proces postupující zezdola, v němž jednající vstupují do ad hoc asociací a spojují se v politickém jednání, které je proměňuje. Nyní však tvrdí, že horizontální asociace je třeba spojit s vertikálním úsilím o ustavení či obsazení mocenských institucí. Výchozím předpokladem stávajícího Baršova výkladu je při tom teze, že globální změny klimatu mají tak apokalyptický charakter, že je nutno přistoupit ke globální koordinaci, respektive institucionálně kontrolované změně chování na celoplanetární úrovni. Barša sice v této souvislosti zmiňuje například Foucaultovu analýzu mocenských praktik, které jsou vlastně i sociálně-emancipačním hnutím, ale nijak se s ní nevyrovnává. Radikální kritika mocenských praktik a institucí je pro něj jen jednou z forem exilu z dějin a útekem ze sdíleného světa. Neuvažuje však ani o hranicích úsilí o obsazení mocenských center, ani o rizicích globálního paternalismu, podle jehož požadavků musí individuální svobody ustoupit kolektivnímu zájmu. Otázku, jak zabránit tomu, aby taková politika nevyústila v nový typ autoritářství – stejně jako předchozí emancipační projekty –, Barša sice na okraj zmiňuje (s. 264), ale zřetelnou odpověď na ni nedává.

Baršovi se v přechodu od horizontálních asociací k vertikálnímu propojování s mocenskými centry pojem emancipace značně rozšířil, a tím také vyprázdnil. Pokud pro něj emancipace zahrnuje i globální koordinované úsilí o omezení emisí oxidu uhličitého, je ještě vůbec smysluplné hovořit o emancipaci, jde-li o úsilí podporované a propagované mocnými globálními korporacemi, státy a nadnárodními uskupeními? Neodehrávají se aktuální emancipační boje naopak – v intencích Baršovy předchozí knihy – v praktikách a taktikách odporu proti shora diktovaným politikám a strategiím? Jsou výrazem emancipace spíše nizozemští farmáři bojující

---

tak, aby byla jeho kulturní kontinuita a svébytnost zachována. Úspěšnost politiky Kundera měří tím, nakolik se jí podaří vytvořit podmínky pro kulturní tvorbu. Po invazi do Československa tedy úspěch – v jeho pojetí – ohrožovala jak hegemonie sovětské verze socialismu, tak i „exhibicionismus a radikalismus“ opozice, který znemožňoval taktizování a obranu autonomie kultury tak, jak se to do značné míry dařilo vládě Jánose Kádára v Maďarsku.

14 Kundera, M., *Knihy smíchu a zapomnění*. Brno, Atlantis 2017.

15 Kundera, M., *Die Weltliteratur*, c. d., s. 25–27.

proti vyvlastnění svých farem a státním požadavkům, které ohrožují jejich živnosti, nebo protestující z *Extinction Rebellion* a jiných hnutí, kteří tlačí na to, aby byly přijímány stále restriktivnější mezinárodní závazky? Baršova pozice je jednoznačně na straně hnutí, která usilují o globálně koordinovaný boj s klimatickými změnami, nedá se však říci, že by jeho názorové postoje byly dostatečně vyargumentované, a tedy dostatečně přesvědčivé i pro lidi, jejichž hodnotové, sociální a epistemické pozice jsou odlišné.

Baršova kniha je výjimečně osobní, jednotlivé kapitoly jsou často doprovázeny biografickými ohlédnutími i reflexí autorova přechodu od komunismu k liberalismu a nakonec k post-liberálnímu konceptu emancipace, který se však – jak vidíme v jeho poslední knize – zřetelně překlápá ve svůj opak. V Kunderovi Barša nachází zrcadlo svého vlastního intelektuálního vývoje: stejně jako Kundera byl i Barša v mládí čtenářem a nepřímým žákem Lukáče a stejně jako se Kundera v jeho očích stal proponentem liberálně-konzervativního konce dějin, stal se jím na krátký čas v devadesátých letech i Barša. Zatímco však Kundera na této pozici „údajně“ setrval, Barša se posunul jinam.

Z perspektivy politické teorie by bylo nepochybně přínosnější, kdyby Barša ponechal svůj obraz Kundery stranou a vyrovnal se s liberalismem v jeho silné podobě, v jaké byl prezentován u autorů, jako jsou Isaiah Berlin, Richard Rorty, John Rawls nebo Martha Nussbaumová. Liberalismu Barša vyčítá závislost na osvícenské koncepci racionality, která samu sebe staví mimo společnost a dějiny – a z této naddějné pozice soudí skutky lidí. Jenže tento univerzalistický nárok klasického liberalismu byl již opuštěn a překonán, a to i u takových autorů, jako je Isaiah Berlin, jehož texty Barša svými překlady v devadesátých letech pomáhal uvádět do českého diskurzu.¹⁶ Místo Sarastrova chrámu rozumu a světla zaujal již před lety dynamismus reflexivní rovnováhy (J. Rawls). A u Richarda Rortyho pak nacházíme liberalismus, který přímo programově opouští terminologii osvícenského univerzalizmu. Proč se namísto se silnými liberálními koncepcemi Barša potýká s jejich karikaturou?

Přes všechny uvedené výhrady představuje Baršova kniha čtivý a pozoruhodný příspěvek k současnému českému politickému myšlení, který oplývá neotřelými postřehy a nakonec i vzbuzuje chuť k polemice, což není vůbec málo.

Milan Hanyš

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha
milan.hanyš@fhs.cuni.cz

---

16 Berlin, I., Dva pojmy svobody. In: Kis, J. (ed.), *Současná politická filosofie. Sborník textů anglosaských autorů 20. století*. Přel. P. Barša. Praha, OIKOYMENH 1997, s. 47–99.